

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Wydział Humanistyczny

EWA TUTALAK

*Wielkość gospodarstw kmiecych
w kluczu muszyńskim biskupów krakowskich w XVII–XVIII w.*

The Changes in Size of Peasants' Farms in the "Muszyński Key"
of Cracow Bishops' in the 17th and 18th Century

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie wielkości gospodarstw kmiecych w kluczu muszyńskim biskupów krakowskich w XVII i XVIII w., a ściślej zmiany, jaka na tym polu się dokonała. O ile zazwyczaj punktem odniesienia w tej kwestii są statystyki ukazujące bezpośrednio wielkość nadziałów w poszczególnych latach, oparte na informacjach inwentarzowych, o tyle w tym opracowaniu spróbujemy ukazać ową zmianę jako wynik zmian demograficznych. Jest to tym bardziej wskazane, że nie dysponujemy dla omawianego terenu (poza inwentarzem z 1668 r.) konkretnymi danymi o wielkości poszczególnych gospodarstw kmiecych. Natomiast dla XVIII w. zachowało się kilka wizytacji grekokatolickiego dekanatu muszyńskiego, obejmującego swym zasięgiem obszar klucza muszyńskiego, z których możemy czerpać informacje na temat liczby kmieci osiadłych w danej miejscowości oraz liczby ludności przystępującej do sakramentów świętych (spowiedzi i Komunii wielkanocnej). Szczególnie przydatne, zawierające najwięcej takich danych, są wizytacje z lat 1743, 1761, 1765 oraz 1771. Biorąc pod uwagę liczbę gospodarstw kmiecych i łąnów, można powiedzieć, że średnie gospodarstwo chłopskie w XVIII w. obejmowało obszar połowy łąna. Skoro w stosunku do XVII w. nastąpił niemal dwukrotny wzrost liczby kmieci, a więc i – w mniejszym lub większym zaokrągleniu – liczby ludności, zatem przy niezmiennym się obszarze wioski musiało siłą rzeczy nastąpić mniej więcej takie samo, a więc niemal dwukrotne, zmniejszenie się poszczególnych gospodarstw kmiecych. Gdy statystyczne gospodarstwo w 1668 r. było wielkości połowy łąna (dwukrotnie więcej kmieci niż łąnów), to w drugiej połowie XVIII w. wielce prawdopodobne jest, że typowe gospodarstwo mieściło się na obszarze ćwierci łąna.

Słowa kluczowe: gospodarka XVII i XVIII w.; klucz muszyński; gospodarstwo kmieci

Problem wielkości chłopskich gospodarstw ma dość duże odzwierciedlenie w literaturze przedmiotu. Historycy nie mogli na ogół pominąć tej kwestii czy to w opracowaniach dotyczących gospodarstw chłopskich¹, w monografiach poszczególnych dóbr², czy też dotyczących położenia ludności chłopskiej i jej sytuacji ekonomiczno-społecznej³.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie wielkości gospodarstw kmiecych w kluczu muszyńskim biskupów krakowskich w XVII i XVIII w., a ściślej zmiany, jaka na tym polu się dokonała. O ile zazwyczaj punktem odniesienia w tej kwestii są statystyki ukazujące bezpośrednio wielkość nadziałów w poszczególnych latach, oparte na informacjach inwentarzowych, o tyle w niniejszym artykule spróbujemy ukazać ową zmianę jako wynik zmian demograficznych. Jest to tym bardziej wskazane, że nie dysponujemy dla omawianego terenu, poza inwentarzem z 1668 r.⁴, konkretnymi danymi o wielkości poszczególnych gospodarstw

¹ J. Muszyńska, *Gospodarstwo chłopskie w starostwie sandomierskim w latach 1510–1663*, Kielce 1991; *eadem*, *Gospodarstwo folwarczne w starostwie sandomierskim w latach 1510–1663*, Kielce 1984; B. Baranowski, *Gospodarstwo chłopskie i folwarczne we wschodniej Wielkopolsce w XVIII wieku*, Warszawa 1958; S. Cackowski, *Gospodarstwo wiejskie w dobrach biskupstwa i kapituły chełmińskiej w XVII–XVIII w.*, cz. 1: *Gospodarstwo chłopskie*, Toruń 1961; D. Głównka, *Gospodarka w dobrach plebańskich na Mazowszu w XVI–XVIII w.*, Warszawa 1991; A. Wawrzyńczyk, *Gospodarstwo chłopskie w dobrach królewskich na Mazowszu w XVI i na początku XVII w.*, Warszawa 1962; K. Zamorski, *Folwark i wieś. Gospodarka dworska i społeczność chłopska Tenczyzna w latach 1705–1845*, Wrocław 1987.

² I. Rychlikowa, *Klucz wielkoporębski Wodzickich w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1960; A. Wawrzyńczyk, *Gospodarstwo dworskie w dobrach Pabianice 1559–1570*, Wrocław 1967; F. Ciura, *Klucz lipowiecki. Z dziejów klucza lipowieckiego i jego miejscowości*, Kraków 2009; Ł. Guldon, *Folwark i wieś w kluczu mirowskim w końcu XVIII w.*, „Studia Ekonomiczno-Społeczne” 2004, t. 6, s. 51–72; P. Guzowski, *Warunki gospodarowania chłopów w starostwie sanockim w XVI w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2006, t. LIV, s. 11–24.

³ J. Półwiartek, *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego w XVI–XVIII wieku*, Warszawa – Kraków 1972; E. Trzyna, *Położenie ludności wiejskiej w królewskich województwa krakowskiego w XVII wieku*, Wrocław 1963; A. Kielbicka, *Czy w dobrach królewskich było chłopom lepiej? (Ze studiów nad położeniem włościan w królewskich województwa krakowskiego w XVI i początkach XVII wieku)*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej*, Warszawa 1960, s. 431–451; B. Wachowiak, *Gospodarcze położenie chłopów w domenach Księstwa Szczecińskiego w XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, Szczecin 1967; A. Wyczański, *Uwagi o utowarowieniu gospodarki chłopskiej w dawnej Polsce*, [w:] *Nummus et historia. Pieniądz Europy Środkowej*, Warszawa 1985, s. 303–306; *idem*, *Czy chłopu było źle w Polsce XVI wieku?*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, R. 85, s. 626–641; L. Żytkowicz, *Uwagi o bogaceniu się chłopów*, „Historyka” 1983, nr 13, s. 79–85; M. Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII i XVIII w.*, Warszawa 1998; M. Kutrzeba, *Położenie ludności wiejskiej majątności błazowskiej czasów nowożytnych (w XVII–XIX wieku)*, praca doktorska napisana na Wydziale Socjologiczno-Historycznym Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.

⁴ Kraków, Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Inwentarz biskupstwa krakowskiego z 1668 r., Klucz muszyński, syg. Inv. B. 2 (dalej: Inwentarz 1668).

kmiecy⁵. Natomiast dla XVIII w. zachowało się kilka wizytacji grekokatolickiego dekanatu muszyńskiego, obejmującego swym zasięgiem obszar klucza muszyńskiego, z których można czerpać informacje na temat liczby kmieci osiadłych w danej miejscowości oraz liczby ludności przystępującej do sakramentów świętych (spowiedzi i komunii wielkanocnej). Szczególnie przydatnymi, zawierającymi najwięcej takich danych, są wizytacje z lat 1743⁶, 1761⁷, 1765⁸ oraz 1771⁹. Ta ostatnia niestety dotyczy tylko połowy osad. Pomocny będzie także inwentarz klucza z 1732 r., który w pewnej mierze został opracowany przez Bolesława Kumora¹⁰. Ograniczamy się do gospodarstw tylko kmiecy, ponieważ sołtysi byli jednostkami uprzywilejowanymi nie tylko jeśli chodzi o ilość łąnów, dlatego nie można ich równać z typowymi kmieciami, choć oczywiście dotyczył ich problem rozdrabniania gospodarstw.

Obszar naszych badań – klucz muszyński, „państwo muszyńskie”, określane także mianem kresu muszyńskiego, znajdował się na terenie Beskidów, w ziemi sądeckiej, usytuowanej w południowej części dawnego województwa krakowskiego¹¹. Jeśli chodzi o przynależność kościelną, to były to południowe tereny diecezji krakowskiej, archidiaconat sądecki, dekanat sądecki¹². Natomiast wedle kościelnej administracji obrządku zamieszkałej na tym terytorium ludności (prawosławni, a po unii brzeskiej – grekokatolicy) przynależały one do prawosławnej diecezji przemyskiej¹³, do dekanatu muszyńskiego¹⁴.

„Państwo muszyńskie” było położone tuż przy granicy z Węgry. Dolina Popradu już w pradziejach stanowiła szlak handlowy łączący obie strony Karpat¹⁵. Obszar po obu ich stronach, od Osławy i Laborca na wschodzie po Po-

⁵ Inwentarz z 1668 r. też nie podaje ich bezpośrednio, ale sposób zapisu i układ tabel w źródle pozwalają odczytać liczbę kmieci zasiadających na poszczególnych łąnach. Por. Inwentarz 1668, *passim*.

⁶ Przemyśl, Archiwum Państwowe, Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu, *Visitatio Generalis 1743*, sygn. 38 (dalej: *Wizytacja 1743*).

⁷ Przemyśl, Archiwum Państwowe, Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu, *Visitatio Decanatus Muszynensis 1761*, sygn. 39 (dalej: *Wizytacja 1761*).

⁸ Przemyśl, Archiwum Państwowe, Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu, *Visitatio canonica decanatus Musinensis 1765*, sygn. 41 (dalej: *Wizytacja 1765*).

⁹ Przemyśl, Archiwum Państwowe, Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu, *Visitatio decanalis ecclesiarum decanatus Musinensis 1771*, sygn. 42 (dalej: *Wizytacja 1771*).

¹⁰ B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. I, Kraków 1998, s. 244–245.

¹¹ F. Kiryk, *Miasta ziemi sądeckiej w XIII–XVI wieku*, „Rocznik Sądecki” 2007, t. XXXV, s. 25.

¹² *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. H. Rutkowski, cz. 2, Warszawa 2008, s. 29–30, 36–37.

¹³ *Ibidem*, s. 59–60.

¹⁴ Z. Budzyński, *Struktura terytorialna i stan wiernych kościoła unickiego na Łemkowszczyźnie w XVIII wieku*, [w:] *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, cz. 1, Rzeszów 1992, s. 273.

¹⁵ J. Czajkowski, *Studia nad Łemkowszczyzną*, Sanok 1999, s. 6.

prad na zachodzie, jest określany mianem Łemkowszczyzny¹⁶. Klucz muszyński stanowił zatem jego zachodnią część. Mimo tego, że leżał na szlaku handlowym, miało to niewielkie znaczenie gospodarcze (tereny górskie były trudne do skolonizowania ze względu na ciężkie warunki naturalne), spełniał jednak inną bardzo ważną funkcję – stanowił wyraźną granicę dóbr zarówno biskupich, jak i całej Korony¹⁷. Miejscowości takie, jak Muszyna, Tylicz, Muszynka, Andrzejówka, ulokowane wzdłuż granicy z Węgry, miały dać wyraz tej przynależności¹⁸.

Terytorium klucza na stałe weszło w posiadanie biskupów krakowskich 30 lipca 1391 r. z nadania Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi dla bpa Jana Radlicy¹⁹. W przywileju zostało wymienione miasto Muszyna oraz 10 wsi, m.in. Powroźnik, Andrzejówka, Szczawnik, Łomnica i Florynka²⁰. Większy ruch osadniczy rozpoczął się na tym terenie dopiero za Kazimierza Wielkiego po przyłączeniu przez niego do Polski obszarów Rusi Czerwonej²¹. Zasiedlanie terenu Beskidów było związane z tzw. ludnością wołoską, która w aktach lokacji wsi pojawia się w drugiej połowie XIV w., jednak niewątpliwie przybywała ona na te tereny (z Bałkanów i Rumunii) od początku tego wieku. Jej głównym zajęciem było pasterstwo oparte na hodowli kóz i owiec²². Początkowo byli to koczownicy, którzy ciepłą część roku spędzali w górach, natomiast na okres zimowy schodzili ze swymi stadami do lasów położonych na terenach niższych²³. Stałe osiedlanie się Wołochów było związane z napływem w XV w. bardziej osiadłej ludności ruskiej, która zasymilowała żywioł wołoski i dlatego nie mówi się o samej kolonizacji wołoskiej, ale wołosko-ruskiej lub rusko-wołoskiej, w zależności od tego, który czynnik przeważał²⁴. Zakładali oni wsie na tzw. surowym korzeniu, ale zna-

¹⁶ R. Reinfuss, *Śladami Łemków*, Warszawa 1990, s. 6. Nazwa „Łemkowie” powstała w XIX w. najprawdopodobniej od przezwiska ludności napływowej na teren Karpat, która często używała słowa „łem” – „tylko”, „albo”. Zob. J. Czajkowski, *Dzieje osadnictwa historycznego na Podkarpaciu i jego odzwierciedlenie w grupach etnograficznych*, [w:] *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, s. 162.

¹⁷ Z. Górczak, *Dobra stołowe biskupstwa krakowskiego za pontyfikatu Zbigniewa Oleśnickiego (1423–1455)*, [w:] *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z Konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, red. F. Kiryk, Z. Noga, Kraków 2006, s. 247.

¹⁸ J. Czajkowski, *Dzieje osadnictwa...*, s. 31, 39.

¹⁹ W latach 60. XX w. dokument ten został uznany za fałszyfikat przez H. Stamirskiego, jednak kolejne badania obaliły tę tezę. Zob. F. Kiryk, *Miasta kresu muszyńskiego w okresie przedrozbioremym*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1987, R. IV–V, s. 7.

²⁰ *Akta sądu kryminalnego kresu muszyńskiego 1647–1765*, wyd. F. Piekosiński, [w:] *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, t. IX, Kraków 1889, s. 324.

²¹ R. Reinfuss, *op. cit.*, s. 6.

²² K. Dobrowolski, *Migracje wołoskie na ziemiach polskich*, [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie, 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, cz. 1: *Referaty*, red. K. Tyszkowski, Lwów 1930, s. 135–138.

²³ R. Reinfuss, *op. cit.*, s. 9–10.

²⁴ Na ten temat także: M. Parczewski, *Geneza Łemkowszczyzny w świetle badań archeologicznych*, [w:] *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, s. 20.

ne są także ponowne lokacje wsi polskich na prawie wołoskim, pierwotnie zakładanych na prawie niemieckim. Właśnie taka sytuacja miała miejsce we wsiach klucza muszyńskiego (jak Andrzejówka, Muszynka, Florynka, Jaskkowa)²⁵. Prawo wołoskie było połączeniem prawa niemieckiego z gospodarczymi właściwościami kultury wołoskiej²⁶ – oprócz zboża (mało urodzajnego ze względu na marną jakość gleby) składano daniny w produktach gospodarki pasterskiej, głównie baranach i serach²⁷.

Pod koniec XVI w. „państwo muszyńskie” liczyło, jak podaje Adolf Pawiński, 65 osiadłości, przypuszczalnie w 12 wsiach²⁸. Opiera on tę informację na danych z krótkiej zapiski z rejestru poborowego województwa krakowskiego z 1581 r.²⁹ Natomiast Władysław Bębynek mówi o 25 wsiach pod koniec XVI w.³⁰ Zapewne podaje on tę informację na podstawie danych z 1595 r., kiedy w „państwie muszyńskim” istniało już 115 półdworzyszc i 20 gospodarstw sołtysich³¹. W świetle rejestru poborowego województwa krakowskiego z 1629 r. w kluczu istniało 26 wsi i miasto Muszyna, w których było 137 półdworzyszc wołoskich³². Z kolei w świetle inwentarza z 1668 r. klucz muszyński liczył dwa miasta i 35 wsi. Dane zawarte w tym źródle będą przedmiotem dokładnej analizy pod kątem wielkości gospodarstw kmięcych w dalszej części artykułu³³.

Przechodząc do głównego tematu, należy wspomnieć, że wielkość poszczególnych osad, a tym samym gospodarstw, zawsze była określana w przywilejach lokacyjnych wsi. Tu należy zaznaczyć, że na przestrzeni wieków ogólna ilość łanów w poszczególnych wsiach nie ulegała zmianie bądź następowała w bardzo małym zakresie. Możemy to zaobserwować na podstawie danych z tab. 1, pochodzących z inwentarzy klucza muszyńskiego z 1668 i 1732 r., oraz wizytacji dekanatu muszyńskiego z lat 1743–1771.

W kluczu muszyńskim ogólne rozporządzenie na temat wielkości poszczególnych gospodarstw kmięcych możemy odnaleźć w inwentarzu z 1645 r.: „[...] po trzy ćwierci każdemu kmięciowi z lassu wyrabiać rolę a czwartą ćwierć na przymiarek pozwolono. A iż siedliska jednake i równe być mają jednake podat-

²⁵ R. Reinfuss, *op. cit.*, s. 10.

²⁶ K. Dobrowolski, *op. cit.*, s. 145.

²⁷ R. Reinfuss, *op. cit.*, s. 12.

²⁸ A. Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Małopolska*, t. III, [w:] *Źródła dziejowe*, t. XIV, Warszawa 1886, s. 78.

²⁹ Jest w nim wyraźnie mowa o 63 „półdworzyszczach” – *Rejestr poborowy województwa krakowskiego z 1581 r.*, [w:] *Źródła dziejowe*, s. 148.

³⁰ W. Bębynek, *Starostwo Muszyńskie. Własność biskupstwa krakowskiego*, Lwów 1914, s. 22.

³¹ J. Czajkowski, *Dzieje osadnictwa...*, s. 154.

³² *Dokument lokacyjny wsi Żegiestów*, wyd. i wstęp W. Urban, „Studia Historyczne” 1997, R. XL, z. 2 (157), s. 242.

³³ W tabelach pominięto miejscowości, dla których nie można ustalić interesujących nas rzeczy, głównie przez braki źródłowe.

Tab. 1. Ilość łańów w poszczególnych wsiach klucza w latach 1668–1771

Wieś	1668	1732	1743	1761	1765	1771
Andrzejówka	8	8	8	8	8	(8)
Banica	15	15	15	15	15	15
Berest	15	14	14	14	14	14
Brunary Niżne	9	9	(9)	9	9	(9)
Brunary Wyżne	13	13	13	13	13	20
Byliczna	8	(8)	8	8	8	8
Czarna	15	14	15	15	15	14
Czertyżne	7	6	6	6	6	5
Czyrna	14? (Czerna)	15	12	14	15	14
Dubne	8	8	8	7	7	–
Florynka	19	19	(19)	19	19	19
Izby	20	(20)	20	20	21	19
Jastrzębik	12	12	12	12	12	(12)
Jaszkowa	8	8	8	8	8	14
Kamianna	10	10	10	10	10	10
Krynica	25	25	25	25	25	(25)
Leluchów	8 (w tym 3/4 puste)	7	7	7	7	(7)
Milik	14	12	14	14	14	(14)
Mochnaczkki*	29	29	(29)	29	29	(29)
Muszynka	13	13	(13)	13	13	(13)
Piorunka	13	13	13	13	13	14
Polany	11	11	11	11	10,5	9,5
Powroźnik	18	18	18	18	19	–
Slotwiny	8	8	8	8	8	(8)
Stawisza	19	19	20	20	20	20
Szczawnik	8	8	–	8	–	–
Śnietnica	14	14	15	14	14	14
Wawrzka	6	–	–	6	–	–
Wierchomla Wielka	14	–	13	13	13	(13)
Wujkowa	9	8	8	8	8	(8)
Złockie	13	(13)	13	13	13	(13)
Zubrzyk	7	6	6	6	6	(6)
Żegiestów	13	17	14	12	12	–

* Istniały dwie miejscowości o tej nazwie: Mochnaczkka Niżna i Mochnaczkka Wyżna. Na ogół informacje o nich podawane są razem. Pierwsza liczyła 19 łańów, druga – 10.

W nawiasach jest zamieszczona liczba dodana przez autorkę w wypadku, jeśli nie podano w źródle ilości łańów, jednak liczby z innych lat nasuwają przypuszczenie, że i w danym roku było tak samo.

Pogrubienie – wsie, w których liczba łańów nie uległa zmianie na przestrzeni lat 1668–1771.

Źródło: Inwentarz 1668, *passim*; Wizytacja 1743, *passim*; Wizytacja 1761, *passim*; Wizytacja 1765, *passim*; Wizytacja 1771, *passim*; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. I, Kraków 1998, s. 244–245.

ki i powinności opisano³⁴. Widzimy więc, że w omawianych dobrach stołowych biskupów krakowskich ustalono, aby każdy kmieć posiadał gospodarstwo takiej samej wielkości. Praktyka jednak pokazuje, że tak nie było – w kolejnym inwentarzu tych dóbr z 1668 r. widać wyraźnie, że w kluczu muszyńskim istniały co prawda gospodarstwa jednołanowe, a więc tak jak było w założeniu biskupów krakowskich, lecz stanowiły one mniejszość – obok nich spotykamy gospodarstwa o wielkości 1/2, 1/3 i 1/4 łana. Ogólnie było wówczas 815 gospodarstw kmiecych i żyło 110 sołtysów w 35 wsiach³⁵. Wioski te funkcjonują w źródłach w dwóch grupach, zależnie od ich położenia – wsie popradnie były ulokowane wzdłuż rzeki Poprad, zaleśne zaś wzdłuż rzeki Białej.

Pierwsza grupa osad – wsie popradnie – liczyła wówczas (bez sołtysów) 392 kmieci, druga zaś – wsie zaleśne – 423, ogółem więc mamy 815 gospodarstw. Kmiecie ze wsi popradnich stanowili 48,1% ogółu (wsi zaleśnych – 51,9%). W obu grupach można wyróżnić cztery rodzaje wielkości gospodarstw kmiecych: 1 łan, 1/2, 1/3 i 1/4 łana. W jednym przypadku mamy także do czynienia z gospodarstwem trzyłanowym, było to jednak usankcjonowane przywilejem³⁶. Poza tym należy wspomnieć, że wśród kmieci, tak ze wsi popradnich, jak i zaleśnych, po trzech z nich posiadało jeden łan ziemi z powodu uprzywilejowania³⁷.

W obu rodzajach wsi łącznie istniało 112 gospodarstw jednołanowych (31 popradnich i 81 zaleśnych), 386 gospodarstw półłanowych (odpowiednio 120 i 266), 244 o wielkości nadziału 1/3 łana (181 i 63) oraz 72 ćwierćłanowe (60 i 12). Dawało to odpowiednio 112 łanów (31 i 81), 193 (60 i 133), $81\frac{1}{3}$ ($60\frac{1}{3}$ i 31) i 18 (15 i 3). Ogółem gospodarstwa kmiece we wsiach klucza obejmowały obszar $407\frac{1}{3}$ łana (popradnie $166\frac{1}{3}$, zaleśne 241). W całym kluczu istniało 13,7% gospodarstw jednołanowych, 47,4% gospodarstw półłanowych, 30% gospodarstw 1/3-łanowych i 8,8% gospodarstw ćwierćłanowych.

³⁴ Kraków, Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Inwentarz biskupstwa krakowskiego z 1645 r., Klucz muszyński (kk. 621–653), syg. Inv. B. 1, k. 633v.

³⁵ Inwentarz 1668, *passim*.

³⁶ *Ibidem*, k. 696. Przywilej ten dostał Aleksander Dubiański 20 marca 1947 r. od biskupa krakowskiego Piotra Gembickiego „na trzy łany sołtystwa”, nie był on jednak wymieniony w gronie sołtysów. *Ibidem*, s. 696v.

³⁷ *Ibidem*, k. 663, 672, 675, 681, 695v, 696, 698. We wsiach popradnich: w Muszynie nie podano szczegółów uprzywilejowania – w inwentarzu widnieją puste miejsce (*ibidem*, k. 663, 663v); w Szczawniku przywilej na łan roli otrzymał sołtys 3 grudnia 1924 r. od biskupa Marcina Szyszkowskiego, łan został przyłączony przez zakup i zwolniony z opłat (*ibidem*, k. 671v, 672v); w Andrzejówe 22 października 1666 r. biskup Andrzej Trzebicki wydał przywilej Damianowi i Marynie Pindziakom na łan roli, którą cedował na nich Szymon Zelic (*ibidem*, s. 675, 675v). We wsiach zaleśnych: w Mochnacze Niżnej Dymitr i Oryna Śnietnicy otrzymali łan po śmierci Jana Śnietnickiego, co przywilejem zatwierdził biskup Andrzej Trzebicki 11 września 1663 r. (*ibidem*, k. 681, 682); w Śnietnicy przywilej wydał biskup Marcin Szyszkowski 7 lutego 1627 r. na Piotra (lub Andrzeja – niezgodność źródła) Stawiskiego i jego syna Michała (*ibidem*, k. 695v, 696v); w Stawiszycy Andrzej Trzebicki 12 sierpnia 1667 r. nadał rolę Szymonowi Humieńskiemu (*ibidem*, k. 697v, 698, 698v).

Tab. 2. Osiadłość kmieci w kluczu muszyńskim w 1668 r.

Wielkość nadziału	Wsie popradnie		%		Wsie zależne		Wsie popradnie i zależne razem		
	Liczba kmieci	Ilość łąnów	Wsie popradnie	Wsie zależne	Liczba kmieci	Ilość łąnów	Liczba kmieci	Ilość łąnów	%
1 łąn	31	31,0	27,7	72,3	81	81	112	112,0	13,7
1/2 łąna	120	60,0	31,1	68,9	266	133	386	193,0	47,4
1/3 łąna	181	60,3	74,2	25,8	63	21	244	81,3	30,0
1/4 łąna	60	15,0	83,3	16,7	12	3	72	18,0	8,8
3 łąny	–	–	–	100,0	1	3	1	3,0	0,1
Razem	392	166,3	–	–	423	241	815	407,3	100

Źródło: obliczenia własne na podstawie: Inwentarz 1668 r., *passim*.

Tab. 3. Udział procentowy poszczególnych wielkości nadziałów w kluczu muszyńskim w 1668 r.

Wielkość nadziału	W stosunku do całości klucza (815 gospodarstw)		W stosunku do swojej grupy wsi	
	Popradnie	Zależne	Popradnie (392 gosp.)	Zależne (423 gosp.)
1 łąn	3,8	9,9	7,9	19,1
1/2 łąna	14,7	32,6	30,6	62,9
1/3 łąna	22,2	7,7	46,2	15,0
1/4 łąna	7,4	1,6	15,3	2,8
3 łąny	–	0,1	–	0,2
Razem	48,1	51,9	100,0	100,0
	100,0			

Źródło: obliczenia własne na podstawie: Inwentarz 1668 r., *passim*.

Stosunek liczby gospodarstw w odpowiednich wielkościach nadziałów względem siebie kształtował się następująco: gospodarstwa jednołąnowe we wsiach popradnich stanowiły 27,7%, w zależnych – 72,3%, półłąnowe w popradnich – 31,1%, w zależnych – 68,9%, 1/3-łąnowe w popradnich – 74,2%, w zależnych – 25,8%, a ćwierćłąnowe w popradnich – 83,3%, w zależnych – 16,7%. Widać wyraźnie, że gospodarstwa w pierwszej grupie wsi były dużo bardziej rozdrobnione, dominowały te ćwierćłąnowe i 1/3-łąnowe, we wsiach zależnych natomiast większość kmieci posiadała gospodarstwa jedno- lub półłąnowe. Trudno powiedzieć, z czego aż tak duże różnice wynikały, być może zdecydowała o tym wysokość terenu – wioski popradnie były lokowane w wyższych partiach gór³⁸ i nie-

³⁸ Ok. 500–700 m, a wsie zależne 300–400, miejscami do 500 m. Pewne światło rzuca tutaj W. Bębynek, pisząc, że wsie budowano przede wszystkim w dolinach wzdłuż potoków, a to powodowało, że zabudowania nie były zwarte, a i same pola uprawne często znajdowały się w dość

możliwe było dostosowanie tak dużych powierzchni gruntu do użytku w celach rolniczych.

We wsiach popradnich gospodarstwa jednołanowe posiadało 31 kmieci, półłanowe – 120, 1/3-łanowe – 181, ćwierćłanowe – 60 kmieci, co dawało odpowiednio 31 łanów, 60, $60\frac{1}{3}$ i 15 łanów – łącznie $166\frac{1}{3}$ łana. W obrębie tej grupy gospodarstwa jednołanowe stanowiły 7,9% z ogółu 392, półłanowe – 30,6%, 1/3-łanowe – 46,2%, zaś ćwierćłanowe – 15,3%. Jak widać, kmiecie ze wsi popradnich zwykle byli osadzeni na kawałkach 1/3-łanowych (niemal połowa z nich) i półłanowych (prawie 1/3 chłopów). Pozostałe wielkości nadziałów stanowiły ok. 1/4 ogółu gospodarstw popradnich.

Nieco inaczej kształtują się te liczby w omawianej grupie wsi, jeśli weźmiemy pod uwagę całość klucza. Wówczas gospodarstwa jednołanowe we wsiach popradnich będą stanowić niecałe 4% (3,8%), półłanowe – 14,7%, 1/3-łanowe – 22,2%, zaś ćwierćłanowe – 7,4%.

Jeśli chodzi o wsie zaleśne, to gospodarstwa jednołanowe posiadało 81 kmieci, półłanowe – 266, 1/3-łanowe – 63, a ćwierćłanowe – 12 kmieci, co dawało odpowiednio 81 łanów, 133 łany, 21 łany i 3 łany – łącznie 238 łanów plus wspomniane na początku uprzywilejowane gospodarstwo trzyłanowe, a więc daje to obszar 241 łanów. W obrębie tej grupy 423 gospodarstwa jednołanowe we wsiach popradnich stanowiły 19,1%, półłanowe – 62,9%, 1/3-łanowe – 15%, a ćwierćłanowe – 2,8%. Kmiecie zaleśni zasiadali zatem głównie na półłanach (prawie 2/3 wszystkich gospodarstw) i w nieco mniejszym stopniu na całych łanach (niemal 1/5 ogółu gospodarstw zaleśnych).

W stosunku do wszystkich gospodarstw klucza, te jednołanowe ze wsi popradnich stanowiły prawie 10% (9,9%), półłanowe – 32,6%, 1/3-łanowe – 7,7%, a ćwierćłanowe – zaledwie 1,6%. Potwierdza się także tutaj, że we wsiach zaleśnych dominowały gospodarstwa o nadziałach większych niż we wsiach popradnich.

Ogólnie można powiedzieć, biorąc pod uwagę liczbę gospodarstw kmiecych i łanów, że średnie gospodarstwo chłopskie obejmowało obszar połowy łana³⁹.

Podobnej analizy nie możemy przeprowadzić dla XVIII w., jednak ta powyższa pozwala zaobserwować, że południowopolska wieś biskupia była tak jak i inne poddana procesom rozdrobnienia stanu posiadania, a stan faktyczny znacznie odbiegał od tego założonego w dokumentach lokacyjnych czy innych rozporządzeniach biskupich.

---

dużej odległości od budynków mieszkalnych, na większych wysokościach, w pobliżu łąk i polan leśnych. Zob. W. Bębynek, *op. cit.*, s. 27.

³⁹ Podobnie podaje W. Bębynek (*ibidem*, s. 24, 34).

STATYSTYKA LUDNOŚCI

Przejdźmy teraz do statystyki ludności, która pozwoli uchwycić dalsze zmiany w zakresie pomniejszania gospodarstw. W tab. 4 umieszczono dane na temat liczby kmieci bądź liczby rodzin kmiecych w wybranych osadach klucza muszyńskiego. Wybór ten był uzależniony od zawartości źródeł – najlepszym punktem odniesienia i porównania dla drugiej połowy XVII w. wydaje się być wizytacja z 1761 r. ze względu na zawarte dane i to, że dotyczą one większości wsi. Pominięto wioski, dla których dane budzą wątpliwości – są zbyt zaniżone lub zawyżone w porównaniu do lat sąsiadujących. W pierwszej kolumnie poglądowo zamieszczono ilość ról kmiecych według inwentarza z 1668 r. dla ewentualnego porównania z liczbą rodzin. O ile inwentarz sprzed połowy XVII w. (1645) w zasadzie podaje taką samą ilość łąnów i kmieci w poszczególnych wsiach, o tyle w późniejszych źródłach nie jest to już jednoznaczne. Dlatego też ostatnia kolumna to stosunek liczby kmieci z 1761 r. w odniesieniu do 1668 r. W wyjątkowych przypadkach odniesiono się do 1765 r., jeśli nie było danych dla 1761 r. lub były wątpliwe, co zaznaczono gwiazdką.

Z tab. 4 wynika, że tylko w Miliku nie dokonał się żaden wzrost liczby kmieci, zaś bardzo niski miał miejsce w Czertyżnem (1,2). W pięciu miejscowościach wzrost był natomiast ponad dwukrotny (Byliczna, Kamianna, Krynica, Śnietnica, Złockie). Średnio w wybranych 24 wsiach wzrost wyniósł 1,8. Nie dążymy tu do podania konkretnej liczby ludności w omawianym okresie, ponieważ zakładamy (za Cezarym Kukło), że zarówno dla XVII, jak i XVIII w. przeciętna liczba osób w rodzinie kmiecej wynosiła 7–8 osób⁴⁰, a więc ogólna liczba ludności nie jest zależna od tego współczynnika.

Można powiedzieć, że skoro nastąpił niemal dwukrotny wzrost liczby kmieci, a więc i w mniejszym lub większym zaokrągleniu liczby ludności, to przy niezmiennym się obszarze wiosek musiało nastąpić mniej więcej takie samo, a więc niemal dwukrotne, zmniejszenie się poszczególnych gospodarstw kmiecych. Skoro statystyczne gospodarstwo w 1668 r. było wielkości połowy łąna (dwukrotnie więcej kmieci niż łąnów), to w drugiej połowie XVIII w. wielce prawdopodobne jest, że typowe gospodarstwo mieściło się na obszarze ćwierci łąna.

Można jeszcze dla porównania zobaczyć, jak wyglądał obraz podziału własności we wsiach innych właścicieli ziemskich – w dobrach prywatnych i królewskich. Oczywiście tam również następowało rozdrabnianie gospodarstw. W kluczu porębskim Wodzickich, liczącym 10 wiosek, usytuowanym na północny zachód od klucza muszyńskiego, podstawę stanowiły w 1772 r. gospodarstwa o wielkości 10–20 morgów, a więc mniej więcej 1/2–2/3 łąna (ok. 40%). Drugą

⁴⁰ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 86.

Tab. 4. Liczba kmięci/rodzin kmięcych w poszczególnych latach na terenie klucza muszyńskiego w wybranych miejscowościach

Wieś	Role 1668	1645 (kmięcie)	1668 (kmięcie)	1732 (rodziny)	1761 (kmięcie)	1765 (kmięcie)	1761:1668
Andrzejówka	8	8	23	14	bd	34	1,5*
Banica	15	15	24	9	32 (z solty- sami)	36	1,5*
Berest	15	15	34	23	bd	60	1,8*
Byliczna	8	8	9	bd	bd	22	2,4*
Czarna	15	15	26	12	35	33	1,3
Czertyżne	7	7	10	3	12	10	1,2
Czyrna	14? (Czerna)	14? (Czerna)	29? (Czerna)	17	52	57	1,8
Dubne	8	8	11	7	20	18	1,8
Florynka	19	19	47	19	90	90	1,9
Izby	20	20	40	7	54	65	1,4
Jastrzębik	12	13	30	22	bd	54	1,8*
Jaskowa	8	8	16	7	bd	23	1,4*
Kamianna	10	11	22	14	bd	58	2,6*
Krynica	25	25	61	56	130	124	2,1
Leluchów	8 (w tym 3/4 puste)	8	19	8	30	30	1,6
Milik	14	14	44	10	44	42	1,0
Muszyńska	13	13	36	23	67	bd	1,9
Piorunka	13	13	24	7	43	40	1,8
Polany	11	11	27	9	48	45	1,8
Stawisza	19	20	40	11	70	65	1,8
Śnietnica	14	14	34	15	74	60	2,2
Wujkowa	9	8	25	12	42	47	1,7
Złockie	13	13	35	bd	94	56	2,7
Zubrzyk	7	7	16	6	30?	23	1,4*

* 1765:1668

Źródło: Inwentarz 1645, *passim*; Inwentarz 1668, *passim*; Wizytacja 1761, *passim*; Wizytacja 1765, *passim*; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. I, Kraków 1998, s. 244–245.

najliczniejszą grupą były gospodarstwa o połowę mniejsze – liczące 5–10 morgów, a więc 1/6–1/3 łana, stanowiące ok. 20%. 15% stanowiły tam gospodarstwa 2/3–1 łana, tyle samo gospodarstwa zajmujące powierzchnię od 1 do 2 łanów⁴¹. Niestety, inwentarze siedemnastowieczne nie podają wielkości gospodarstw⁴², nie możemy więc powiedzieć, o ile są to wielkości pomniejszone od XVII w. W przypadku królewskiego starostwa sądeckiego, liczącego 18 osad, leżącego na północ od klucza muszyńskiego, także nie możemy podać dokładnych wielkości nadziałów, zwłaszcza że w wielu przypadkach wielkości te były zróżnicowane. Można jednak na kilku przykładach domniemywać średnią wielkość gospodarstw. Na przykład w latach 60. XVII w.⁴³ w Gostwicy 16 kmieci zamieszkiwało na 3,5 łana i płaciło jednakowy czynsz⁴⁴, zatem można przypuszczać, że zasiadali na podobnych kawałkach ziemi⁴⁵, każdy z nich miał ok. 1/5 łana. Z kolei w Kamionce jeden kmieć posiadał ćwierć łana⁴⁶, a w Falkowej dwóch kmieci zasiadało na ćwierci łana, więc ich gospodarstwa mierzyły po 1/8 łana⁴⁷. Na podstawie tych kilku danych, biorąc pod uwagę, że kmiecie z pozostałych wsi płacili w większości przypadków podobne czynsze, można zakładać, że w omawianych dobrach królewskich wielkość gospodarstw wynosiła od 1/8 do 1/4 łana. Lustracje z drugiej połowy XVIII w. nie podają niestety wielkości gospodarstw, a jedynie ilość ról równoznaczną z liczbą kmieci, jednak należy zakładać, że wielkość ta była równa bądź mniejsza od tej z XVIII w. Tab. 5 pokazuje zmianę średniej wielkości gospodarstwa kmiecego w poszczególnych rodzajach dóbr w XVII i XVIII w.

Z danych w tab. 5 wynika, że największe gospodarstwa posiadali mieszkańcy dóbr prywatnych, dość znacznie przewyższając pozostałe grupy, najmniejsze zaś – królewskich. Kmiecie z klucza muszyńskiego plasują się pomiędzy tymi grupami, bliżej jednak kmieci z dóbr królewskich, nieznacznie tylko przewyższając wielkością średniego gospodarstwa chłopów z dóbr monarchy. Nie oznaczało to, że wielkość ciężarów kmiecych w poszczególnych dobrach była proporcjo-

⁴¹ I. Rychlikowa, *op. cit.*, s. 40.

⁴² Por. *Inwentarz dworu i poddanych klucza porębskiego*, Poręba Wielka, 4 II 1677, [w:] *Inwentarze dóbr ziemskich województwa krakowskiego 1576–1700. Wybór z ksiąg relacyj grodu krakowskiego*, oprac. A. Kamiński, A. Kiełbicka, S. Pańkow, Warszawa 1956, s. 151–171. Znajdują się tu też inwentarze tego klucza z 1664 i 1682 r., ale powtarzają te same informacje (*ibidem*, s. 84, 234).

⁴³ *Lustracja województwa krakowskiego 1659–1664*, oprac. A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, 2005, s. 542–572.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 548.

⁴⁵ Na podstawie zapisów przy innych osadach można wnioskować, że kmiecie posiadali nierówne role, w związku z czym płacili różny wymiar czynszu, np. we wsiach Cietrzewina, Cieniawa, Ptaszkowa i Pławna, Mszalnica, Misklow, Pisarzowa, Jamnica. Por. *ibidem*, s. 551–555, 557, 560.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 559.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 560.

Tab. 5. Średnia wielkość gospodarstwa kmiecego w poszczególnych rodzajach dóbr w XVII i XVIII w. (w łanach)

Rodzaj własności	Wiek XVII	Wiek XVIII
Dobra kościelne (klucz muszyński)	$\frac{1}{2}$ ($\frac{12}{24}$)	$\frac{1}{4}$ ($\frac{6}{24}$)
Dobra prywatne (klucz wielkoporębski)	Bd.	$\frac{1}{3}$ ($\frac{8}{24}$)
Dobra królewskie (starostwo sądeckie)	$\frac{1}{8}$ ($\frac{3}{24}$)	$< \frac{1}{4}$ ($\frac{6}{24}$)

W nawiasach podano wielkość we wspólnym mianowniku dla wszystkich wielkości w tabeli dla lepszego porównania.

Źródło: I. Rychlikowa, *Klucz wielkoporębski Wodzickich w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1960, s. 40; *Lustracja województwa krakowskiego 1659–1664*, oprac. A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, 2005, *passim*; dla klucza muszyńskiego obliczenia własne na podstawie: Inwentarz 1668, *passim*; Wizytacja 1743, *passim*; Wizytacja 1761, *passim*; Wizytacja 1765, *passim*; Wizytacja 1771, *passim*; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. I, Kraków 1998, s. 244–245.

nalna do wielkości gospodarstw (choć w obrębie konkretnego rodzaju własności zazwyczaj tak), ale jest to temat na odrębne rozważania⁴⁸. Generalnie natomiast, odnośnie do wszystkich rodzajów dóbr, należy stwierdzić, że w drugiej połowie XVIII w. były to gospodarstwa na ogół mniejsze niż pół łana, a w wielu przypadkach nawet mniejsze niż ćwierć łana. W przypadku klucza muszyńskiego była to wartość czterokrotnie mniejsza, niż założono w dokumentach lokacyjnych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Akta sądu kryminalnego kresu muszyńskiego 1647–1765*, wyd. F. Piekosiński, [w:] *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, t. IX, Kraków 1889, s. 324.
- Dokument lokacyjny wsi Żegiestów*, wyd. i wstęp W. Urban, „*Studia Historyczne*” 1997, R. XL, z. 2 (157).
- Inwentarz dworu i poddanych klucza porębskiego*, Poręba Wielka, 4 II 1677, [w:] *Inwentarze dóbr ziemskich województwa krakowskiego 1576–1700. Wybór z ksiąg relacyj grodu krakowskiego*, oprac. A. Kamiński, A. Kiełbicka, S. Pańkow, Warszawa 1956.
- Kraków, Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Inwentarz biskupstwa krakowskiego z 1668 r., Klucz muszyński, syg. Inv. B. 2.

⁴⁸ Por. E. Domagała, *Specyfika powinności i robót kmiecych w dobrach muszyńskich biskupów krakowskich w XVII wieku*, [w:] *Meandry historii. Starożytność – nowożytność. Referaty wygłoszone na XX Ogólnopolskim Zjeździe Historyków Studentów w Katowicach (XX OZHS Katowice, 11–14.04.2012)* [w druku]. Znajduje się tu też porównanie wielkości powinności i robót z tych samych dóbr, tj. klucza muszyńskiego, wielkoporębskiego i starostwa sądeckiego.

- Kraków, Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Inwentarz biskupstwa krakowskiego z 1645 r., Klucz muszyński (kk. 621–653), sygn. Inv. B. 1, k. 633v.
- Lustracja województwa krakowskiego 1659–1664, oprac. A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, 2005.
- Pawiński A., *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Małopolska*, t. III, [w:] *Źródła dziejowe*, t. XIV, Warszawa 1886.
- Przemyśl, Archiwum Państwowe, Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu, Visitationis Generalis 1743, sygn. 38.
- Przemyśl, Archiwum Państwowe, Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu, Visitationis Decanatus Muszynensis 1761, sygn. 39.
- Przemyśl, Archiwum Państwowe, Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu, Visitationis canonica decanatus Musinensis 1765, sygn. 41.
- Przemyśl, Archiwum Państwowe, Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu, Visitationis decanalis ecclesiarum decanatus Musinensis 1771, sygn. 42.
- Rejestr poborowy województwa krakowskiego z 1581 r., [w:] *Źródła dziejowe*, t. XIV, Warszawa 1886.

Opracowania

- Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. H. Rutkowski, cz. 2, Warszawa 2008.
- Baranowski B., *Gospodarstwo chłopskie i folwarczne we wschodniej Wielkopolsce w XVIII wieku*, Warszawa 1958.
- Bębynek W., *Starostwo Muszyńskie. Własność biskupstwa krakowskiego*, Lwów 1914.
- Budzyński Z., *Struktura terytorialna i stan wiernych kościoła unickiego na Lemkowszczyźnie w XVIII wieku*, [w:] *Lemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, cz. 1, Rzeszów 1992.
- Cackowski S., *Gospodarstwo wiejskie w dobrach biskupstwa i kapituły chełmińskiej w XVII–XVIII w.*, cz. 1: *Gospodarstwo chłopskie*, Toruń 1961.
- Ciura F., *Klucz lipowiecki. Z dziejów klucza lipowieckiego i jego miejscowości*, Kraków 2009.
- Czajkowski J., *Dzieje osadnictwa historycznego na Podkarpaciu i jego odzwierciedlenie w grupach etnograficznych*, [w:] *Lemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, cz. 1, Rzeszów 1992.
- Czajkowski J., *Studia nad Lemkowszczyzną*, Sanok 1999.
- Dobrowolski K., *Migracje wołoskie na ziemiach polskich*, [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie, 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, cz. 1: *Referaty*, red. K. Tyszkowski, Lwów 1930, s. 135–138.
- Domagała E., *Specyfika powinności i robót kmiecych w dobrach muszyńskich biskupów krakowskich w XVII wieku*, [w:] *Meandry historii. Starożytność – nowożytność. Referaty wygłoszone na XX Ogólnopolskim Zjeździe Historyków Studentów w Katowicach (XX OZHS Katowice, 11–14.04.2012)* [w druku].
- Główka D., *Gospodarka w dobrach plebańskich na Mazowszu w XVI–XVIII w.*, Warszawa 1991.
- Górczak Z., *Dobra stołowe biskupstwa krakowskiego za pontyfikatu Zbigniewa Oleśnickiego (1423–1455)*, [w:] *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z Konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, red. F. Kiryk, Z. Noga, Kraków 2006.
- Guldón Ł., *Folwark i wieś w kluczu mirowskim w końcu XVIII w.*, „*Studia Ekonomiczno-Społeczne*” 2004, t. 6, s. 51–72.
- Guzowski P., *Warunki gospodarowania chłopów w starostwie sanockim w XVI w.*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*” 2006, t. LIV, s. 11–24.

- Kiełbicka A., *Czy w dobrach królewskich było chłopom lepiej? (Ze studiów nad położeniem włościan w królewstwach województwa krakowskiego w XVI i początkach XVII wieku)*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej*, Warszawa 1960, s. 431–451.
- Kiryk F., *Miasta kresu muszyńskiego w okresie przedrozbiorowym*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1987, R. IV–V.
- Kiryk F., *Miasta ziemi sądeckiej w XIII–XVI wieku*, „Rocznik Sądecki” 2007, t. XXXV.
- Kopczyński M., *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII i XVIII w.*, Warszawa 1998.
- Kuklo C., *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.
- Kumor B., *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. I, Kraków 1998.
- Kutrzeba M., *Położenie ludności wiejskiej majątności błazowskiej czasów nowożytnych (w XVII–XIX wieku)*, praca doktorska napisana na Wydziale Socjologiczno-Historycznym Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
- Muszyńska J., *Gospodarstwo chłopskie w starostwie sandomierskim w latach 1510–1663*, Kielce 1991.
- Muszyńska J., *Gospodarstwo folwarczne w starostwie sandomierskim w latach 1510–1663*, Kielce 1984.
- Parczewski M., *Geneza Łemkowszczyzny w świetle badań archeologicznych*, [w:] *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, cz. 1, Rzeszów 1992.
- Półciwiartek J., *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego w XVI–XVIII wieku*, Warszawa – Kraków 1972.
- Reinfuss J., *Śladami Łemków*, Warszawa 1990.
- Rychlikowa I., *Klucz wielkoporębski Wodzickich w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1960.
- Trzyna E., *Położenie ludności wiejskiej w królewstwach województwa krakowskiego w XVII wieku*, Wrocław 1963.
- Wachowiak B., *Gospodarze położenie chłopów w domenach Księstwa Szczecińskiego w XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, Szczecin 1967.
- Wawrzyńczyk A., *Gospodarstwo chłopskie w dobrach królewskich na Mazowszu w XVI i na początku XVII w.*, Warszawa 1962.
- Wawrzyńczyk A., *Gospodarstwo dworskie w dobrach Pabianice 1559–1570*, Wrocław 1967.
- Wyczański A., *Czy chłopu było źle w Polsce XVI wieku?*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, R. 85, s. 626–641.
- Wyczański A., *Uwagi o utowarowieniu gospodarki chłopskiej w dawnej Polsce*, [w:] *Nummus et historia. Pieniądz Europy Środkowej*, Warszawa 1985, s. 303–306.
- Zamorski K., *Folwark i wieś. Gospodarka dworska i społeczność chłopska Tenczynka w latach 1705–1845*, Wrocław 1987.
- Żytkowicz L., *Uwagi o bogaceniu się chłopów*, „Historyka” 1983, nr 13, s. 79–85.

SUMMARY

The purpose of this article is to indicate the changes in size of peasants' farms which belonged to the "Muszyński key" of Cracow bishops' in the 17th and 18th century. The reference point on this issue are usually statistics which show largeness of land holdings in the light of inventories. This paper is going to present the change of this peasants' farms as a result of demographic reasons. This way of research is more advised because there are no detailed information concern largeness of peasants' farms except inventory of 1668. However, for the 18th century there are a few visitations of the Graeco-Catholic Muszyna deanery which allow to get information about the number of peasants in the villages and a population of acceding to the sacraments (to communion and confession during

the Easter). The documents of visitations carried out in 1743, 1761, 1765 and 1771 contain especially useful information. The analyzing of those sources leads to the conclusion in which one may claim that the population on this exploring area increased almost twice during the years 1668–1771 instead of un-changeability in the size of settlements. That is the base on which one can maintain that the largeness of peasants' farm had reduced by half. So if statistical farm in 1668 was half of fief (twice more peasants than fiefs), in the second half of the 18th century there was very likely that the typical farm was located in the quarter of the fief.

Keywords: Polish economic history of 17th and 18th century; “Muszyński key”; peasants' farm